Mihaela Marin

TERMENI AUTOHTONI UTILIZAȚI ÎN TRADUCERILE TEXTELOR BIBLICE

INTRODUCERE

În paginile de față ne vom ocupa de şase termeni aparținând câmpului animalelor şi păsărilor şi vom avea în vedere trăsăturile semantice, lexicale, morfologice, stilistice şi etimologice ale acestora, cât şi echivalentele lor de traducere prezente în câteva texte religioase din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea şi al XX-lea. Este vorba despre cuvintele autohtone sigure *balaur, cioară, măgar, mânz, năpârcă*, *țap*. Toate acestea au corespondent în albaneză, după cum arată Gr. Brâncuş (*Vocabularul*, 32–34, 61, 94–95, 97–100, 104–105, 121–122). Am pornit de la versete extrase din *Biblia* de la Bucureşti, pe care le-am comparat cu versiunile lor din *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki, Tetraevanghelul* şi *Psaltirea* lui Coresi, *Palia de la Orăştie*, *Noul Testament de la Bălgrad*, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, *Codicele Voronețean* şi din două ediții moderne ale *Bibliei*, cea din 1938, aparținând lui Gala Galaction, şi cea din 1988, a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

ANIMALE DOMESTICE

MĂGAR este atestat în **B1688**, **B1938** şi **B1988**, unde are numai sensul „animal domestic de povară, din familia calului, mai mic decât acesta, cu capul mare, cu urechi lungi”: **Fac. 32, 13–14: B1688**: „Luo … **măgari** 20.” Cf. **PO**: „Luo ... 20 de **mâcicoie**.” **B1938:** „A osebit … douăzeci de **măgărițe**.” **B1988**: „A luat … douăzeci de **asine**.” *vs*. **Jud. 15, 15: B1688**: „Şi află o falcă de **măgariu** lepădată.” Cf. **B1938**: „Şi găsind o falcă de **asin** proaspătă.” **B1988**: „Găsind o falcă sănătoasă de **asin**.”

Măgar figurează doar în textele din Muntenia în forma învechită *măgariu*. Echivalentele sale sunt *mâşcoi* (cu varianta *mâcicoi*), cuvânt autohton întâlnit frecvent în româna veche, *măgăriță* (derivat de la baza *măgar* cu suf. moțional *-iță*) şi *asin*, care aparține fondului moştenit din latină (preferat în **B1938** şi **B1988**). „*Asin* era un termen popular care a circulat în română până în sec. al XVIII-lea,

LR, LXIII, nr. 3, p. 357–406, Bucureşti, 2014

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

când a fost înlocuit în toate subdialectele româneşti de sinonimul *măgar*. *Asin* va fi reintrodus în limba noastră un secol mai târziu de către scriitorii cu tendinţe latinizante" (DA). Sinonimia parţială dintre *măgar* şi *asin* se stabileşte pe baza trăsăturii semantice „animal de povară din familia calului." Numele comun *măgar* e întrebuinţat în limba contemporană vorbită şi scrisă, el reprezentând, prin comparaţie cu sinonimele sale contextuale, termenul generic al câmpului din care face parte alături de *asin*. În **B1688**, forma *măgar* este utilizată pentru ambele genuri naturale.

MÂNZ apare cu sensurile: **1.** „cal până la un an": **Fac. 49, 11–12: B1688**: „Legând la vie **mânzul** Său." Cf. **PO**: „Va lega **mândzişorul** Său la buciumul vieei." **B1938**: „Va lega de viţă **asinul** Său." **B1988**: „Va lega de viţă **asinul** Său." vs. **Marc. 1, 4–5: TETR.: NT**: „Aflară **mânzul** legat." Cf. „Aflară cum zisease lor. Dezlegară ei **mânzişorul**." **B1688**: „Aflară **mânzul** legat." **B1938**: „Au aflat **mânzul** legat." **B1988**: „Au găsit **mânzul** legat."; **2.** (învechit şi regional) „pui de măgar, de cal sau (învechit) de cămilă": **Fac. 32, 13, 14**: **PO**: „Cămile sugătoare, cu **mânzii** depreună." Cf. **B1688**: „Cămile cu lapte şi **copiii** lor." **B1938**: „Cămile cu **puii** lor." **B1988**: „Cămile ... cu **mânjii** lor." vs. **Ioan, 12, 15: TETR.**: „Craiul ... şăzând spre **mânzul** asinei." Cf. **NT**: „Împăratul ... şade spre **mânzişor** de asin." **B1688**: „Împăratul ... şăzând pre **mânzul** asinei!" **B1938**: „Împăratul … şezând pe **mânzul** asinei." **B1988**: „Împăratul ... şezând pe **mânzul** asinei!"

Semantismul lui *mânz* nu are o structură foarte complexă, ci presupune doar cele două noţiuni concrete amintite anterior. Cu toate acestea, el este un cuvânt foarte important în româna veche şi modernă, întrucât are doar echivalente parţiale în textele comparate de noi. Acest lexem este general în limba noastră, fiind răspândit atât în nordul, cât şi în sudul Dunării. Adriana Ionescu (*Lexicul*, 133) a pus termenul românesc în relaţie cu alb. *mëz* „cal de doi–trei ani", mesap. *Menzana*, „epitet al lui Jupiter, căruia i se sacrificau cai", celt. *mandos*, basc. *mando* „catâr", bavar. *manz, menz* „sterilis uacca", *minzelkalb* „iuuenca", it. *manzo*, sard. *mendzu* „viţel", toate fiind derivate de la rad. i.-e. **mend-*/**mond-* „a suge piept"; «animal sugaci». *Mânz* era, după părerea autoarei citate (*Lexicul*, 134), „denumirea generică a oricărui „animal domestic sugaci", iar ulterior, prin restrângerea sensului, a ajuns să desemneze doar puiul de cal, de măgar (în română şi albaneză), de catâr (în română), de vacă (în arealul italic şi în cel germanic), de cămilă (în domeniul oriental)."

În seria *pui, copil, mânz*, ultimele două cuvinte au sensuri învechite astăzi, româna contemporană impunându-le pe *pui* (mai rar în limba veche) – pentru animatele non-umane – şi pe *copil* (pentru cele umane). În **B1688** substantivul *copil* este înregistrat cu înţelesul „pui de animal" (învechit şi rar în limba actuală). Sinonimia termenilor *pui* şi *copil* s-a stabilit pe baza semului comun „fiinţă nou-născută." *Mânz* are echivalentele contextuale *mânzişor* şi *asin* (pentru sensul 1); *copil, pui, mânzişor* (pentru sensul 2). Acesta din urmă apare în **B1938** şi **B1988**. *Mânz* are în ultimul context un simbolism religios, caracteristică pe care o au şi alte cuvinte de substrat prezente în textele de acest tip.

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

ȚAP are în toate versiunile comparate înțelesul „masculul caprei”: **Ps. 49, 10: PS**: „De turmele tale **țapu**.” Cf. **COR.**: „Den turmele tale **țap**.” **DOS.**: „**Țap** hrănit din turmă.” **B1688**: „Den turmele tale **țapi**.” **B1938**: „**Țapi** din țarcurile tale.” **B1988**: „Din turmele tale **țapi**.” vs. **Fac. 15, 9**: **PO**: „Adu mie ... trei **țapi** de câte un an.” Cf. **B1688**: „Ia mie ... **capră** tretină.” **B1938**: „Adu-mi ... o **capră** de trei ani.” **B1988**: „Găteşte-mi ... o **capră** de trei ani.” vs. **Lev. 16, 21: B1688**: „Va pune Aaron ... mânile lui pre capul **țapului**.” Cf. **B1938**: „Aaron să-şi pună ... mâinile sale pe capul **țapului**.” **B1988**: „Va pune Aaron mâinile sale pe capul **țapului**.” vs. **Evrei, 10, 4: NT**: „Nu poate luoa păcatele sângele … **țapilor**.” Cf. **B1688**: „Cu neputință iaste sânge … de **țapi** să rădice păcatele.” **B1938, B1988**: „Este cu neputință ca sângele … de **țapi** să înlăture păcatele.”

În transpunerea în română a Fac. 15, 9, *țap* apare doar în PO, iar în celelalte traduceri a fost preferat sinonimul său latinesc, *capră*. Este şi singurul exemplu în care apare acest echivalent al lexemului autohton *țap*. Relația dintre cei doi termeni demonstrează faptul că în limba veche *țap* denumea animalele din această clasă indiferent de genul lor natural. Numele comun de substrat figurează şi în compusul *țap-cerb*: **Iov, 39, 1: B1688**: „Ai cunoscut vreamea naşterii pietrii **țap-cerbului**?” Cf. **B1938:** „Ştii tu vremea când fată **caprele de munte**?” **B1988**: „Ştii tu când nasc **caprele sălbatice**?” *Țap-cerb* (în structura *pietrii țap-cerbului*) era probabil o creație a traducătorilor **B1688** şi are ca echivalente moderne sintagmele „capră sălbatică”, „capră de munte.” Se poate presupune că *țap-cerb* este un calc prin care se desemna o noțiune pentru care în limba română veche nu exista încă un termen specific.

ANIMALE SĂLBATICE

BALAUR exprimă următoarele accepțiuni: **1.** „(mitol. pop.) animal fantastic, monstruos şi vorace, care întruchipează răul, reprezentat sub formă de şarpe (înaripat) uriaş, cu coada lungă, cu unul sau mai multe (şapte, nouă sau douăsprezece) capete, cu limbile ascuțite, vărsând foc pe gură”: **Ps. 73, 14**: **B1688**: „Tu zdrobiş capetele **bălaurilor** … . Tu zdrobiş capul **bălaurului**.” Cf. **PS**: „Tu frănseşi capetele **zmeilor** … Tu strunčuraşi capul **zmeului**.” **PH**: „Tu zdrobişi capetele **şerpilor** ... Tu pisaşi capul **zmeului**.” **COR.**: „Tu frâmseş capetele **zmiilor** … tu struncinaş capul **zmeului**.” **DOS.**: „Tu ai bătut **zmeii** preste moale …. Pre **chitul** ce goniia … i-au zdrobitu-i capu.” **B1938**: „Ai zdrobit capetele **balaurilor**, … Tu ai sfărâmat capetele **Leviatanului**.” **B1988**: „Tu ai zdrobit capetele **balaurilor** … Tu ai sfărâmat capul **balaurului**.” **Ps. 103, 27: B1688**: „**Balaurul** acesta carele ai zidit.” Cf. **PS**: „**Zmăul** cesta ce fapt-ai.” **PH**: „Acesta **şerpe** acela ce-l feceşi.” **COR.**: „**Zmeul** cesta ce fapt-ai.” **DOS**.: „Acoló le vine toană De fac **chiții** gioc şi goană.” **B 1938**: „**Leviatanul** pe care l-ai zidit.” **B1988**: „**Balaurul** acesta pe care l-ai zidit.” vs. „Un şearpe mare … să făcuse **bălauru** straşnic.” VARLAAM, C. II, 58/2. „S-au colăcit … un **bălăuru** mare.” DOSOFTEI, V. S. 50/ 2. „Aspide, **bălăuri** şi ehidne..” id., v. s. 79. „Îndată crepă **bălaurul**.” id., v. s. 116. id., ap. HEM 2948. În sintagma **şarpe balaur**:

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

„monstru târâtor.” „Un **şearpe** mare **bălaur** … au întrat în vistieriul cel împărătesc.” DOSOFTEI, V. S. 128/2. Din fundul prăpastiei ieşiră **şărpi bălauri**. MINEIUL (1776), 17 2/ 2. **2.** „(fig.) om înfricoşător, crud.” **Iez., 29, 3: B1688**: „Faraoane, împăratul Eghipetului … **balaurul** cel mare.” **B1938**: „ Faraoane, împărate al Egiptului, marele **crocodile**.” **B1988**: „Faraoane, rege al Egiptului, **crocodilul** cel mare.” vs. „Pe acest **bălaur** [Pasvandu] nu l-au putut birui oştile turceşti împărăteşti, iar o bubă l-au biruit.” DIONISIE ECLESIARHUL, ap. HEM. 2971. **3.** „diavol, satana”: **Apoc., 13, 11: B1688**: „Altă hiară … grăiia ca un **balaur**.” Cf. **B1938**: „Altă fiară… grăia ca un **balaur**.” **B1988**: „Altă fiară … grăia ca un **balaur**.” vs. **Apoc. 20, 2: B1688**: „B**alaurul** … carele iaste diavulul şi satana.” Cf. **B1938, B1988**: „B**alaur**… care este diavolul şi satana. **4.** „şacal”: **IER., 9, 11: B1688**: „Ierusalimul ... lăcuinţa **balaurilor**.” Cf. **B1938**: „Ierusalimul … vizuină pentru **şacali**.” **B1988**: „Ierusalimul ... sălaş **şacalilor**.” **5.** (fig.; metaforă pentru mânie) „venin”: **Deuter., 32, 32–33: B1688**: „Mânia **balaurilor**, vinul lor.” **PS**: „Măniia **zmăului** virul lor.” **COR.**: „Mânia **zmeului** vinul lor.” **B1938**: „Vinul lor este venin de **balaur**.” **B1988**: „Vinul lor e venin de **scorpion**.”

Cuvântul de substrat este atestat în traducerile din sec. al XVI-lea – XVIII-lea şi al XX-lea (provenite din Muntenia, Moldova şi Transilvania) atât în forma din româna contemporană, cât şi cu varianta învechită *bălaur*. Lexemul *balaur*, cu o circulaţie generală în limba actuală, aparţine registrului popular. *Balaur*, întrebuinţat în textele vechi cu sensul figurat „animal de pradă”, are ca echivalent în **B1938** şi **B1988** neologismul *şacal*, care a pătruns la noi din franceză, relaţia dintre cele două nume comune bazându-se pe caracteristica distructivă a celor două animale. Folosit în sens figurat, *balaur* intră în alcătuirea unei metafore care desemnează un complex de trăsături umane negative, incluzând *mânia, răutatea* şi *viclenia*. *Balaur* reprezintă denumirea generică a noţiunii de „monstru.” Adriana Ionescu (*Lexicul*, 40) a explicat acest cuvânt ca fiind un derivat de la rom. *bală* (< i.-e. **bhāi-* „a se teme, a se înspăimânta”) cu suf. *-ure*, întâlnit şi în cuvintele autohtone *abur(e)* şi *fluture*. Autoarea (*l. c.*) consideră că de la baza i.-e. amintită s-au format în dacoromână adjective cu sensul „înspăimântător, care provoacă teamă” şi de aici a apărut ulterior înţelesul „monstru.” Seria *balaur, zmeu, chit, Leviatan* s-a constituit pe baza semului comun „monstru marin”, iar sinonima *balaur*, *zmeu*, *scorpion* a fost posibilă datorită trăsăturii comune a constituenţilor, „animal care ucide prin intermediul veninului.” Adriana Ionescu (*Lexicul*, 165) explică relaţia sinonimică dintre *balaur* şi *zmeu* pe baza sensului primar „şarpe” al acestuia din urmă (sens secundar în limba actuală). În ambele situaţii reiese preferinţa traducătorilor din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea şi al XX-lea pentru lexemul autohton.

Echivalentele de traducere sunt : *zmeu, şarpe, chit, Leviatan* (pentru sensul 1); *crocodil* (sensul 2); *şacal* (pentru sensul 4); *zmeu* şi *scorpion* (sensul 5).

NĂPÂRCĂ este înregistrat cu următoarele înţelesuri: **1.** „(zool.; pop.) viperă: **Fapte, 28, 4: COD. VOR.**: „O **năpârrcă** din căldură eşi şi mucică mânra lui.” Cf. **NT**:

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

„O **vipere** eşind den căldură, năvăli spre mâna lui.” **B1688**: „O **vipere** den căldură ieşind, să apucă de mâna lui.” **B1938**: „O **năpârcă** a ieşit de căldură şi s-a agăţat de mâna lui.” **B1988**: **2.** „(fig.) epitet dat unei pesoane foarte rele, perfide, primejdioase.” **Mat., 3, 7**: **TETR.**: „Pui de **năpârcă**, cine spune voao să fugiţi de ce vine mânie?” NT: „Pui de **năpârci**, cine vă arătă voao să fugiţi de mâniia ce va să vie?” **B1688**: „Pui de **năpârci**, cine v-au arătat voao să fugiţ de urgia cea viitoare?” **B1938**: „Pui de **năpârcă**, cine v-a arătat că veţi scăpa de mânia ce va să fie?” **B1988**: „Pui de **vipere**, cine v-a arătat să fugiţi de mânia ce va să fie?” vs. **Luc. 3, 7: NT**: „Sămânţa **viperilor**, cine vă arătă voao să fugiţi de mâniia ce e venitoare?” **B1688**: „Naşteri de **năpârci**, cine au arătat voao să fugiţ de mânia cea viitoare?” **B1938**: „Pui de **năpârcă**, cine v-a arătat că veţi scăpa de mânia ce va să fie?” **B1988**: „Pui de **vipere**, cine v-a arătat să fugiţi de mânia ce va să fie?” vs. **Mat., 12, 34: NT**: „Puii **năpârcelor**, cum puteţi grăi bine?” Cf. **B1688**: „Puii **năpârcelor**, cum puteţi a grăi bine?” **B1938**: „Pui de **năpârci**, cum puteţi să grăiţi cele bune?” **B1988**: „Pui de **vipere**, cum puteţi să grăiţi cele bune?” vs. **Mat. 23, 33**: **NT** „Pui de **vipere**, cum veţi scăpa de giudecata Gheennei!” **B1688**: „Pui de **năpârci**, cum veţi scăpa de judecata gheenei?” **B1938**: „Pui de **năpârcă**, cum veţi scăpa de osânda Gheenei?” **B1988**: „Pui de **vipere**, cum veţi scăpa de osânda gheenei?”

Prezenţa acestui cuvânt în versiunile vechi şi moderne ale textelor biblice provenite din Muntenia, Moldova şi Transilvania demonstrează circulaţia sa generală în limba noastră. Numele comun (atestat la singular şi la plural) era folosit în româna veche atât în sens denotativ, cât şi conotativ. Lexemul *năpârcă* este consemnat în scris încă din sec. al XVI-lea, în *Codicele Voronţean*, cu semnificaţia „viperă.” În **B1688**, **B1938** şi **B1988** apare cuvântul *viperă*, echivalentul latinesc al lui *năpârcă*. Utilizat în sens metaforic, termenul de substrat exprimă un complex de însuşiri negative format din făţărnicie, răutate şi iresponsabilitate. Preferinţa traducătorilor pentru elementul lexical păstrat din idiomul vorbit de traco-daci este justificată de expresivitatea sa, în timp ce sinonimul acestuia (*viperă*) demonstrează un grad mai mare de concreteţe. Astăzi, *năpârcă* este un apelativ învechit şi popular şi circulă mai ales în sens figurat. În diacronie, concurenţa dintre *năpârcă* şi *viperă* a condus la impunerea acestuia din urmă în limba literară actuală.

PĂSĂRI

CIOARĂ are următoarele sensuri: **1.** „(la pl.) nume dat mai multor specii de păsări omnivore, din familia corbului, de mărime mijlocie, cu penajul negru sau cenuşiu, cu ciocul conic şi puternic; (la sg.) pasăre care aparţine fiecăreia dintre aceste specii”: **Luc., 12, 24: TETR.**: „Socotiţi **cioarăle** că nu seamănă.” Cf. **NT**: „Luaţi aminte **corbii**, că nu samănă.” **B1688**: „Luaţi aminte **corbii**, că nu samănă.” **B1938**: „Uitaţi-vă la **corbi**, că … nu seamănă.” **B1988**: „Priviţi la **corbi**, că … nu seamănă.” vs. **Mat. 6, 26: EV.**: „Căutaţi spre **pasările ceriului**, că nu seamănă.”

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

NT: „Căutaţi spre **pasările ceriului**, carele nu samănă. **B1688**: „Căutaţi spre **păsările ceriului**, că nu samănă.” **B1938**: „Uitaţi-vă la **păsările cerului**, că nu samănă.” **B1988**: „Priviţi la **păsările cerului**, că nu seamănă.” **2.** (fig.) „neputinţă.” **Epist. Ier., 5, 53**: **B1688**: [Idolii] „neputincioşi, ... ca nişte **cioară**.” Cf. **B1938**: [Idolii] „neputincioşi, … ca **ciorile**.” **B1988**: [Idolii] „ neputincioşi ca **ciorile**.”

Doar în *Tetraevangheliarul* lui Coresi, Luc. 12, 24, apare lexemul *cioară* cu sensul denotativ „pasăre din familia corbului.” În celelalte traduceri (din sec. XVII-lea şi al XX-lea) ale aceluiaşi verset acest cuvânt este concurat de echivalentul său moştenit din latină, *corb*. *Cioară* este un termen generic cu un conţinut semantic mult mai cuprinzător decât cel al lui *corb*, fapt rezultat din atestările amintite. Traducătorii versetului 6, 26 din *Evanghelia* de la Matei utilizează numai sinonimul perifrastic al lui *cioară* şi anume *păsările cerului*. Această sintagmă redă mult mai bine sensul pe care-l exprima termenul de substrat în limba veche. Pentru a argumenta ideea inutilităţii închinării la idoli este folosită comparaţia *idolii … neputincioşi ca nişte cioară*. Observăm că în limba veche, *cioară* avea aceeaşi formă pentru ambele numere. În **B1938** şi **B1988**, spre deosebire de **B1688**, cuvântul figurează şi cu forma distinctă de plural, *ciori.*

Echivalentele lui *cioară* sunt *corb* (pentru sensul 1), sinonimul unic *cior* şi perifraza *păsările cerului* (pentru sensul 2).

ECHIVALENTELE DE TRADUCERE

Florica Dimitrescu (*Dinamica*, 34) vorbeşte despre două tipuri de sinonimie: simplă (între doi termeni sau „binoame sinonimice”) şi complexă (între mai mulţi termeni cu acelaşi referent). În contextele comparate de noi apar ambele tipuri de sinonimie. Am identificat: 1) „binoame sinonimice”: a) formate numai din sinonime unice: *balaur, crocodil*; *balaur, şacal*; *năpârcă, viperă*; *cioară, corb*); b) cu sinonim perifrastic: *ciori – păsările cerului*); 2) serii cu trei termeni: *măgar, mâcicoi, asin*; *mânz, mânzişor, asin; mânz, copil, mânzişor*; 3) o serie cu cinci termeni: *balaur, chit, şarpe, zmeu, Leviatan*. Cu excepţia lexemului *ţap*, care nu are echivalente, celelalte cuvinte de substrat au un număr redus de sinonime parţiale, predominante fiind seriile cu două şi cu trei componente. Existenţa sinonimelor reflectă dorinţa traducătorului de a găsi nu numai corespondentul cel mai potrivit, cel mai expresiv şi cu cea mai mare frecvenţă în limba noastră, ci şi strădania sa de a evidenţia toate nuanţele semantice ale originalului. Sinonimia în textele vechi este, în opinia Floricăi Dimitrescu (*Dinamica*, 37), rezultatul contribuţiei mai multor traducători, care au folosit termenii care le erau familiari, dar şi a tipografilor, care au introdus cuvinte frecvent folosite în zona din care erau originari, întrucât în perioada veche cele două roluri (de traducător şi tipograf) nu erau strict delimitate. Autoarea (*l. c.*) consideră că importanţa celor două categorii de sinonime nu este dată de cantitatea lor, „ci de momentul istoric de început de dezvoltare a limbii române literare,

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

pentru a urmări care erau posibilitățile de identitate cognitivă şi afectivă a termenilor, deoarece se poate observa că, cu cât lanţul sinonimic este mai extins, cu atât posibilitățile de înlocuire a fiecărui termen cu toți ceilalți sunt mai rare. În general, se poate stabili o relație de inversă proporționalitate între lungimea lanțului sinonimic şi posibilitățile de substituție pentru că sferele semantice ale sinonimelor se intersectează numai pe o suprafață redusă, fiecare termen aducând semnificații noi pe plan funcțional-stilistic. În acest fel, operația de comutare, specifică pentru identificarea sinonimelor, poate atrage modificarea valorii semantice a enunțului."

Echivalentele cuvintelor autohtone pe care le-am avut în vedere sunt: **moştenite din latină**: *asin, capră, corb, pui, şarpe, viperă*; **provenite din substrat**: *mâşcoi* (var. *mâcicoi*), *copil*; **împrumuturi din greacă pe filieră slavă**: *zmeu, chit, diavol, satana*; **neologisme** de origine **franceză**: *crocodil, scorpion., şacal, Leviatan*; **derivate de la baze de substrat**: *măgăriță, măgăruş, mânzişor*; **calcuri**: *țap-cerb*. Cele mai multe aparțin primelor trei categorii, în timp ce ultima grupă de nume comune este foarte redusă cantitativ.

Din punct de vedere etimologic, perechile de sinonime menționate anterior au următoarea componență: 1) substrat + moştenite din latină (2); 2) substrat + neologisme (3); 3) substrat + moştenit + substrat (1); 4) substrat + derivat de la baze autohtone + moştenit din latină (2); 5) substrat + împrumt + neologism (1). În seriile sinonimice identificate preponderența cantitativă o au termenii autohtoni şi cei moşteniți din latină. Folosirea împrumuturilor şi a neologismelor de către cărturarii care au tălmăcit textele religioase vechi demonstrează preocuparea acestora pentru înnoirea permanentă a limbii române şi pentru dezvoltarea vocabularului acesteia. Lipsa regionalismelor din seriile sinonimice amintite este justificată de strădania traducătorilor de a folosi doar termenii cu o circulație generală în limba noastră. Florica Dimitrescu (*Dinamica*, 50, 52) arată importanța studierii sinonimiei în context, întrucât acesta din urmă evidențiază „valorile cognitive şi afective" ale fiecărui cuvânt în parte. Tot din context rezultă dacă echivalentele româneşti redau fidel originalul tradus sau dacă ele sunt expresia cunoştințelor lingvistice, a culturii traducătorului, a zonei de proveniență şi a dorinței acestuia de a transpune originalul într-un mod cât mai expresiv şi de a evita repetițiile. Aici s-ar putea adăuga şi influența unui eventual „revizor" sau tipograf, fapt care nu explică în toate situațiile varietatea traducerii.

PARTICULARITĂȚI MORFO-SINTACTICE

Contextele avute la dispoziție au pus în evidență prezența unor trăsături morfologice specifice limbii secolelor al XVI-lea – al XVII-lea, cum ar fi unele plural învechite, utilizarea singularului cu sens de plural şi a unei singure forme pentru masculin şi feminin.

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

Mânz este înregistrat cu două forme de plural: ***mânzi***, astăzi ieşit din uz: **Fac. 32, 13, 14**: **PO**: „Cămile …cu **mânzii** depreună”; ***mânji*** (întâlnit în limba actuală): **B1988**: „Cămile ... cu **mânjii** lor.”

În cazul lui *năpârcă*, pluralul *năpârci* se află în variaţie liberă cu *năpârce*: Mat., 3, 7: **TETR.**: „Pui de **năpârcă**.” **NT**: „Pui de **năpârci**.” **B1688**: „Pui de **năpârci**.” vs. Mat.**, 12, 34**: **NT**: „Puii **năpârcelor**.” Cf. **B1688**: „Puii **năpârcelor**.” Cele două forme de plural circulau în paralel în sec. al XVI-lea şi al XVII-lea în Muntenia, dar şi Transilvania. În în diferite versete **NT** şi **B1688** se regăsesc ambele variante morfologice libere.

Cioară era în textele vechi formă de plural: **Luc., 12, 24: TETR.**: „C**ioarăle** … nu seamănă.” **Epist. Ier., 5, 53**: **B1688**: „Nişte **cioară**.” Forma literară contemporană, *ciori* este atestată numai în **B1938** şi **B1988**: **Epist. Ier., 5, 53: B1938**: „Ca **ciorile**.” **B1988**: „Ca **ciorile**.”

Substantivul *măgar* este întrebuinţat pentru ambele genuri naturale: **Fac. 32, 13–14**: **B1688**: „M**ăgari** 20.” Este şi cazul lui *ţap*, al cărui echivalent în unele versiuni este lexemul latinesc moştenit, *capră*: **Fac. 15, 9**: **PO**: „Trei **ţapi** de câte un an.” Cf. **B1688**: „**Capră** tretină.” **B1938**: „**Capră** de trei ani.” **B1988**: „C**apră** de trei ani.”

PRODUCTIVITATEA

În lucrările cercetate sunt atestate derivatele:

MĂGĂRIŢĂ (de la *măgar*): **Fac. 32, 13–14**: „Douăzeci de **măgăriţe**.”

MÂNZIŞOR: **Fac. 49, 11–12**: **PO**: „**Mândzişorul** Său.” Cf. **NT**: „M**ânzişor** de asin.”

CONCLUZII

În paginile de faţă ne-am ocupat de şase dintre termenii de substrat cu corespondent în albaneză care figurează în traducerile textelor religioase din secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XX-lea pe care le-am avut în vedere. Cu excepţia lexemelor monosemantice, *măgar* şi *ţap*, celelalte cuvinte sunt utilizate cu sensuri proprii şi figurate. În toate cazurile, cele mai vechi atestări sunt ale sensurilor de bază, din care s-au dezvoltat ulterior unul sau mai multe înţelesuri secundare. Rezultatele acestui proces au fost îmbogăţirea conţinutului noţional al cuvintelor autohtone şi întărirea poziţiei acestora în cadrul vocabularului limbii române. Numele comune studiate au şi un simbolism aparte, fiind prezente în comparaţii, metafore sau epitete specifice stilului religios. În citatele selectate de noi, termenii de substrat pun în evidenţă o serie de caracteristici lexicale şi morfologice proprii limbii române vechi (ex. plurale învechite). Cele şase substantive au echivalente contextuale specifice fiecărui înţeles în parte. Cu excepţia lui *ţap*,

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

celelalte cuvinte studiate de noi au numai sinonime parțiale, unice şi, mai rar, perifrastice, atât pentru sensul primar, cât şi pentru cele secundare. Utilizarea de către traducătorii (din cele trei secole) a elementelor lexicale păstrate de la tracodaci se justifică prin caracterul rustic al acestora, dar şi prin semantismul lor complex, redat doar parțial prin sinonimele de alte origini. Potrivit criteriului etimologic, sinonimele cuvintelor (analizate în lucrarea de față) sunt autohtone, moştenite din latină, slave, franțuzeşti şi derivate de la baze autohtone. Majoritatea seriilor sinonimice au doi şi trei termeni şi numai una singură cuprinde cinci elemente, preponderente fiind lexemele de substrat şi cele moştenite din latină. Sunt prezente în număr aproximativ egal împrumuturile din alte limbi. Productivitatea cuvintelor de substrat este ilustrată prin prezența derivatelor *măgăriță* şi *mânzişor*, atestate încă din textele din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea şi care se află în uzul limbii contemporane. *Țap* figurează în compusul *țap-cerb*, o creație personală a traducătorului **B1688**, care a fost redat în **B1938** şi **B1988** prin sintagmele *capră de munte* şi *capră sălbatică*. Contextele comparate de noi în lucrarea de față provin din traduceri realizate în cele trei provincii româneşti, Muntenia, Moldova şi Transilvania, ceea ce explică circulația generală a vocabularului pe care româna l-a păstrat de la tracodaci. Un argument în plus în acest sens este şi prezența acestor cuvinte în dialectele sud-dunărene. Toate trăsăturile amintite conduc la concluzia că avem de-a face cu termeni importanți, cu o poziție solidă în limba română (veche şi contemporană), al căror semantism este foarte expresiv şi cuprinzător.

Poziția privilegiată a cuvintelor de substrat în ansamblul vocabularului limbii române rezultă din lipsa sinonimelor totale şi din existența derivatelor şi a compuselor în care se regăsesc acestea (şi care sunt atestate şi în textele comparate de noi).

BIBLIOGRAFIE

B1688 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Şerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Româneşti, retipărită după 300 de ani în facsimil şi transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod ..., Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1988.

B1938 = *Biblia adică dumnezeiasca scriptură a Vechiului şi a Noului Testament* tradusă după texte originale ebraice şi greceşti de preoții profesori Vasile Radu şi Gala Galaction, Fundația Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1938.

B1988 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea şi cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod. Cuprinsul acestei Sfinte Scripturi reproduce textul ediției din 1982. Din încredințarea şi sub îndrumarea directă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, supravegherea tipăririi a fost făcută de: P.C. Preot Dumitru Soare, directorul Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, P.C. Preot Sabin Verzan, consilierul Tipografiei Institutului Biblic, şi de Diacon Ştefan Gh. Milea, redactor principal, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1988.

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

Brâncuş, *Vocabularul* = Gr. Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

COR. = Coresi, Diaconul, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589*, text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1976.

CV = *Codicele Voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu. Universitatea Bucureşti. Institutul de Lingvistică, Editura Minerva, Bucureşti, 1981.

DA = *Dicţionarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Puşcariu; tomul I, Partea I: A–B, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, Bucureşti, 1913, tomul I, partea II: C, Tipografia Ziarului „Universul", Bucureşti, 1940.

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediţia a II-a; conducătorii lucrării*:* acad. Ion Coteanu, Lucreţia Mareş, Academia Română, Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

Dimitrescu, *Dinamica* = Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc – ieri şi azi*, Editura Clusium, Editura Logos, Cluj-Napoca, 1995.

DLR = *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur şi acad. Ion Coteanu, din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala şi acad. Gheorghe Mihăilă; tomul VI. M: 1965–1968; tomul VIII, partea I: N, 1971, tomul XII, partea I: Ţ, 1994, Editura Academiei, Bucureşti.

DOS. = Dosoftei, Mitropolitul, *Psaltirea în versuri, 1673*, ediţie critică de N. A. Ursu, Iaşi, 1974.

DOSOFTEI, V. S. = Dosoftei, Mitropolitul, *Viaţa şi petreacerea svinţilor,* acum tipărite ... cu poronca Măriii Sale şi cu poslușenia a smereniei noastre, a lui Mitropolitul Dosoftei. Iaşi, în Tiparniţa Svi[n]tei Mitropolii, 1682–1686.

EV. = Coresi, Diaconul, [*Carte cu învăţătură* (1581)]. [Titlul original: *Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învăţătură...*], publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, vol. I. *Textul*, Atelierele Grafice Socec & Comp., (Comisia Istorică a României), Bucureşti, 1914.

HEM = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane românilor,* I–III, 1887, 1893, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Minerva, Bucureşti, 1972–1976.

ILR = *Istoria limbii române*, I–II, redactor responsabil acad. Al. Rosetti, II: *Româna comună,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1969.

Ionescu, *Lexicul* = Adriana Ionescu, *Lexicul românesc de proveniență autohtonă în textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, Tipografia Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1985.

MINEIUL = *Mineiul. Luna lui octovrie.* Care s-au tipărit acum întâi rumâneşte..., prin osârdiia Sfinţiii Sale iubitoriului de Dumnezeu Chesarie... în Sfânta Episcopie a Râmnicului, la anul de la Hristos 1776, traducere colectivă a *Mineiului*, sub conducerea episcopului Chesarie de Râmnic, tipărită cu prefaţa originală a acestuia.

NT = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan Mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani ... Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1988.

PO = *Palia de la Orăştie 1581–1582*, text – facsimile – indice, ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1968.

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)

PH = *Psaltirea Hurmuzaki [cca. 1500–1510]* [vol.] I–II, studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu. I: Textul, p. 85–211; Facsimile. II: Indice de cuvinte de Rovena Şenchi. Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.

PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, ediţiune critică de I. A. Candrea, II: *Textul şi glosarele*. Socec et. Comp., Bucureşti, 1916.

TETR. = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, Braşov, 1560–1561, *comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti*, 1574, ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu. Editura Academiei Române, Bucureşti, 1963.

VARLAAM, C. = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*. [Titlul original: *Carte românească de învăţătură dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svănţi mari ...* din multe scripturi tălmăcită din limba slovenească pre limba romeniască de ...] Ediţie îngrijită de J. Byck. Bucureşti, Editura Fundaţiilor, (Scriitori români vechi), 1943.

TERMS OF SUBSTRATE IN RELIGIOUS TEXTS TRANSLATIONS

(Abstract)

The present article analyzes six Thracian-Dacian words inherited by the Romanian language (which belong to the field of animals and birds) and their semantic, lexical, morphological and etymological characteristics in biblical translation versions in the 15th, 16th, 17th and 20th centuries. Our research was based on verses taken from the Bible of Bucharest compared with their translations in some of the most important old religious texts (*Scheiană* and *Hurmuzaki Psalters*, *Voroneţean Codex*, *Palia from Orăştie*, *The Four Gospels* and *Coresi's Psalter*, *New Testament form Bălgrad*, *Dosoftei's Psalter* and full versions of the *Bible* in 1938 and 1988). Substrate terms (names of animals and birds) are present in all mentioned works. Their semantic, lexical, morphological and stylistic particularities were evidenced. In ancient writings, substrate lexemes – except for *măgar* and *ţap* which are monosemantic – have multiple basic and figurative meanings. Selected examples proved some morpho-syntactic particularities of Romanian language from the 16th, 17th and 18th centuries (old plural noun forms). These common names have usually partial contextual synonyms for their meanings. Synonyms are from substrate, Latin (inheritance), Slavic, Greek and French languages. Translators prefered Thraco-Dacian words for two reasons: their rustic character and their complex semantics which is only partially expressed by equivalents of other origins. In diachronic, competition between the two categories of words led to the imposition of indigenous ones. Autochtonous lexical items formed derivatives (*mânzişor*, *măgăriţă*) and compounds (*ţap-cerb*). Contexts in this paper were taken form translations done in Wallachia, Moldavia and Transylvania. These important terms are used by all the Romanians from the northern and southern parts of the Danube. Their semantics is very expressive and comprehensive and this is why they are prefered to those inherited from Latin and borrowed from other languages. Our corpus proved the importance of substrate words in Romanian, their privileged position resulting from three aspects: their lack of total synonyms, their productivity reflected in the existence of derivatives and compounds in studied texts.

Cuvinte-cheie: Biblie, derivat, substrat, termen, traducere, vocabular.
Key-words: Bible, derivate, substrate, term, translation, vocabulary.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
Calea 13 Septembrie nr. 13
marin.mihaela@clicknet.ro

BDD-A10137 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:28 UTC)